

<https://doi.org/10.69760/jales.2025002024>

Müasir Qlobal Kontekstdə Azərbaycan Ədəbiyyatının İnkişafı və Beynəlxalq Ədəbi Təsirlər: Təsirləri Formalaşdıran Amillər

<https://orcid.org/0009-0004-6051-6313>

¹ Sevinc Quliyeva, ² Zamin Babazade

<https://orcid.org/0009-0003-1395-2545>

^{1,2}Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Müasir qlobal reallıqlar kontekstində ədəbi integrasiya və qarşılıqlı təsir prosesi sürətlə inkişaf edir. Fərqli ölkələrin ədəbiyyatları arasında ideya və nəzəri istiqamətlərin dinamik mübadiləsi Azərbaycan ədəbiyyatına da təsirsiz qalmamışdır. Bu məqalədə əsas məqsəd Azərbaycan ədəbiyyatına xarici təsir mexanizmlərini və obyektlərini araşdırmaq, eləcə də bu təsirlərin ədəbi düşüncənin formalaşmasındakı rolunu təhlil etməkdir. Müqayisəli təhlil və analitik yanaşma əsasında aparılan araşdırmalar göstərir ki, Avropa və Qərb ədəbiyyatlarının Azərbaycan ədəbiyyatına ilkin təsiri birbaşa deyil, əsasən rus ədəbiyyatının vasitəçiliyi ilə həyata keçmişdir. Bununla belə, ölkənin müstəqillik qazanmasından sonra bu təsir mexanizmi dəyişmiş və üçüncü tərəfin vasitəçiliyi olmadan birbaşa integrasiya prosesi müşahidə olunmağa başlamışdır. Xüsusilə, müasir texnoloji vasitələrin və informasiya resurslarının geniş əlçatanlığı sayəsində Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbi məkanına açılması və xarici ədəbi cərəyanlarla qarşılıqlı əlaqəsi daha da intensivləşmişdir. Bu prosesin gələcəkdə Azərbaycan ədəbiyyatının janr və üslub müxtəlifliyinə, eləcə də yeni ədəbi trendlərin formalaşmasına daha böyük təsir göstərəcəyi ehtimal edilir.

Açar sözlər

ədəbiyyat, integrasiya, Avropa və Qərb ədəbiyyatı, dünya ədəbiyyatına integrasiya

Əsas hissə

Azərbaycan ədəbiyyatına kənar təsirlər və bu təsirlər vasitəsilə ədəbi düşüncənin dəyişməsi hər dövrdə olmuşdur. Ancaq bu təkcə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün keçərli deyil. Bütün dünyada bu cür təsirlər mövcuddur. Təkcə yunan ədəbiyyatının bütün Avropaya və Asiyaya təsiri buna misal ola bilər (12). Ancaq ilk təsirlər daha çox Qərb yox Şərq xalqlarının ədəbiyyatının vasitəsilə olmuşdur. Əruz vəznə və bu kimi təsirlər uzun əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında öz hegamonluğu ilə yadda qalmışdır. Ədəbiyyatşünas Vaqif Yusiflinin fikrincə müasir Azərbaycan ədəbiyyatında dünyaya açılan ilk qapı məhz M.F.Axundzadə olmuşdur. O, ümumiyyətlə Azərbaycan

¹ Quliyeva, S. Lecturer, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: sevincquliyeva@ndu.edu.az. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6051-6313>

² Babazadə, Z. Lecturer, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: zaminbabazade92@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1395-2545>

ədəbiyyatının Qərb ədəbiyyatı ilə ilk tanışlığını XIX əsrə aid edir. Ədəbiyyatşünas yazır: *“Dünya ədəbiyyatı ilə tanışlıq və əlaqələr isə əsasən XIX əsrdə –Maarifçilik əsrində genişlənmiş və Azərbaycan ədəbiyyatı ilə Dünya ədəbiyyatının qaynayıb-qovuşmanın təməlləri qoyulmuşdur. Burada böyük ədibimiz M.F.Axundzadənin xidmətlərini unutmaz olmağ lazımdır”* (13, s.7.). Axundzadənin rus dilini bilməsi və bu dil vasitəsi ilə həm rus, həm də Avropa ədəbi örnəklərini mənimsəməsi həqiqətən də ilk addım kimi qiymətləndirilə bilər. Bir çox alim də bu fikirdədir (7). Rus ədəbiyyatşünaslarını, xüsusən də Belinski yaradıcılığını mənimsəyən Axundzadə bu sayədə Azərbaycan ədəbi nəzəri fikrinin əsasını qoydu (1). Ancaq bu proses sovet rusiyasının qurulması ilə daha da sürətlənir. Bunun bir çox səbəbi var. İlk olaraq bu nəzərə alınmalıdır ki, bu vaxta qədər xarici dil bariyeri bunun əsas səbəbi idi. Vəqif Yusifli bu haqda yazırdı: *“Azərbaycan və Dünya ədəbiyyatı əlaqələrinin XX əsrdə ən yüksək mərhələyə çatdığı şübhəsizdir. Dünyanın ən görkəmli sənətkarlarının əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunması bu işdə güclü bir stimuldur”* (13, s.7). Ümumiyyətlə qonşu işğalçı dövlətin iki əsrə yaxın hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı qərb ədəbiyyatının təsirinə məruz qalmışdır. Baxmayaraq ki, bu illər ərzində çoxlu qanlı hadisələr, zülmələr və ədalətsizliklər olmuşdur, ancaq incəsənət, ədəbiyyat və elm sahələrində müəyyən irəliləyiş görüldü.

Müstəqilliyin əldə olunması bütün məhdudiyyətlərin aradan qalxması Azərbaycan cəmiyyəti və dövləti, xüsusən də ədəbi əlaqələri üçün beynəlmillələşmə prosesini ortaya çıxardı.

İlkin olaraq Avropa ədəbiyyatının təsirləri ədəbiyyatda görülməyə başladı ki, XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında modernizm və postmodernizm cərəyanlarının ilk örnəkləri ortaya çıxdı. . Bu dövrdə yazılmış əsərlərdən Kamal Abdullanın "Yarımqıq əlyazma" romanı Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizmin xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən ilk ədəbi örnəklərdəndir. Müəllif, ənənəvi hekayə quruluşunu qıraraq, oxucunu müxtəlif məqam və zaman kəsirləri ilə üz-üzə qoyur. Bu yanaşma, Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir dövrün başlanğıcını simvollaşdırır. Kamal Abdulla postmodernizmin qeyri-xətti hekayə quruluşu, intertekstual əlaqələr və mətnlərarasılıq kimi üsullarından istifadə edərək, Azərbaycan ədəbiyyatını dünya ədəbi kontekstinə inteqrasiya edir.

Bildiyimiz kimi *“postmodernizm cərəyanının əsas məğzi mətn və onun təqdim etdiyi hiperreal dünyanın dərkə təşkil edir. Postmodern mətn digər mətnlərin əsasında yaranır, özündən öncəki ədəbi nümunələrdən, miflərdən gələn arxetipik işarələri, sitatları özündə ehtiva edir. Belə demək mümkünsə, postmodern mətn özündən əvvəlki irsin izlərini daşıyan metaməndir və oxucudan ensiklopedik bilik, geniş dünyagörüşü tələb edir”* (2, s. 19). Ümumiyyətlə bu kimi əsərlərin ortaya çıxması Azərbaycan ədəbiyyatının şaxələnməsinin və Qərb ədəbiyyatına istiqamətlənməsinin göstəricisidir.

Ümumiyyətlə, bu kimi əsərlərin ortaya çıxması Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbi məkanında özünəməxsus yer tutmasını təmin etmişdir. Modernizm və postmodernizm kimi cərəyanların təsiri

ilə Azərbaycan yazıçıları yalnız öz mədəni köklərini deyil, həm də qlobal ədəbi tendensiyaları öz əsərlərində uğurla birləşdirməyə başlamışdır. Bu proses, Azərbaycan ədəbiyyatının müasir dövrdə daha da zənginləşməsinə və müxtəlif mədəniyyətlərlə dialoq qurmasına şərait yaratmışdır.

Postmodernizmin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri yalnız Kamal Abdullanın əsərləri ilə məhdudlaşmır. Müasir dövrdə bir çox yazıçı bu cərəyanın üsullarından istifadə edərək öz əsərlərində yeni bədii ifadə vasitələri yaratmışdır. Məsələn, postmodernizmin intertekstual xüsusiyyətləri, mətnlərarasılıq və qeyri-xətti hekayə quruluşu kimi üsullar, Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir bədii dilin formalaşmasına kömək etmişdir. Bu yanaşma, ədəbiyyatın təkcə milli sərhədlər daxilində deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə tanınmasına şərait yaratmışdır.

Rus ədəbiyyatının təsiri isə XX əsrdən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatında özünü daha da güclü şəkildə göstərmişdir. Xüsusilə, sovet dövründə rus ədəbiyyatının realizm ənənələri Azərbaycan yazıçıları üçün böyük bir ilham mənbəyi olmuşdur. Anarın "Ağ qoç, qara qoç" kimi əsərləri, rus ədəbiyyatının psixoloji dərinliyini və insan təbiətinin təhlilini özündə əks etdirən nümunələrdəndir. Bu əsərlər, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqələrini daha da gücləndirmişdir.

Müstəqilliyin dövründə ədəbi əlaqələrin beynəlxalq səviyyədə genişlənməsi, Azərbaycan yazıçılarının dünya ədəbiyyatı ilə daha sıx əlaqələr qurmasına şərait yaratmışdır. Xüsusilə, müasir Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizmin təsiri ilə yazılan əsərlər, ədəbiyyatşünasların diqqətini cəlb etmişdir. Bu əsərlər, təkcə ədəbiyyat sahəsində deyil, həm də mədəni və ictimai həyatda da öz təsirini göstərmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının müasir qlobal kontekstdə inkişafı, yalnız xarici təsirlərlə deyil, həm də milli mədəni dəyərlərin qorunub saxlanılması ilə mümkündür. Bu baxımdan, müasir Azərbaycan yazıçıları öz əsərlərində həm qlobal ədəbi tendensiyaları, həm də milli mədəni irsi uğurla birləşdirməyə çalışırlar. Bu yanaşma, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbi məkanında özünəməxsus yer tutmasını təmin edir.

Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatına inteqrasiyası prosesində bədii tərcümə, ədəbiyyatşünaslıq və tənqid mühüm rol oynayır. Bu sahədə görkəmli alimlərin fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Mikayıl Rəfil Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqələrini tədqiq edən əsas alimlərdən biridir. Onun "Füzuli sənəti" və "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı" kimi əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatının klassik irsinin dünya kontekstində öyrənilməsinə töhfə vermişdir.

Əli Sultanlı antik və müasir dünya ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsirini araşdırmışdır. Onun müəllifliyi və redaktorluğu ilə hazırlanan "Antik ədəbiyyatı tarixi" və "Müntəxəbat" əsərləri dünya ədəbiyyatının sistemli öyrənilməsinə şərait yaratmışdır (3), (4).

Məmməd Arif dünya ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına təsirini analiz etmişdir. Onun "Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı" adlı əsəri Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələlərini və onun dünya ədəbiyyatı ilə əlaqələrini tədqiq etmişdir.

Məmməd Cəfər ədəbiyyat nəzəriyyəsi və dünya ədəbiyyatı əlaqələri sahəsində mühüm araşdırmalar aparmışdır. Onun "XIX əsr rus ədəbiyyatı tarixi" adlı üçcildliyi dünya ədəbiyyatının öyrənilməsinə əhəmiyyətli töhfələr vermişdir (9).

Əkbər Ağayev dünya ədəbiyyatının müxtəlif istiqamətlərini araşdırmış və Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqələndirmişdir.

Dünya ədəbiyyatının sistemli təbliği məqsədilə fundamental nəşrlər hazırlanmışdır. Bunlara Pənah Xəlilovun "SSRİ xalqları ədəbiyyatı" ikicildliyi (10), Seyfulla Əsədullayev və digər alimlərin "Rus sovet ədəbiyyatı tarixi" (11), İsmayıl Şıxlının "Xarici ölkələr ədəbiyyatı" (6) əsəri daxildir. Müasir dövrdə isə Əmirxan Xəlilovun "Dünya ədəbiyyatı" dərs vəsaiti bu sahədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bədii tərcümə Azərbaycan ədəbiyyatının dünya miqyasında tanınmasına xidmət edən əsas vasitələrdən biridir. Dünya ədəbiyyatının klassik və müasir nümunələrinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi, yerli oxucuların global ədəbi proseslərlə yaxından tanış olmasına imkan yaradır. Eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatının xarici dillərə tərcümə edilməsi onun beynəlxalq aləmdə yayılmasını təmin edir.

Ədəbiyyatşünasların və təhqidçilərin fəaliyyətləri Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı ilə əlaqələrinin dərinləşməsinə xidmət edir. Onların tədqiqatları və təhqidi yanaşmaları Azərbaycan ədəbiyyatının beynəlxalq səviyyədə özünəməxsus yerini müəyyənləşdirir. Xüsusilə, Mikayıl Rəfili və Əli Sultanlının ədəbiyyat tarixi ilə bağlı əsərləri, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafını sistemli şəkildə təhlil edərək bu sahədə elmi irs yaratmışdır.

Nəticə

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında xarici təsirlər hər zaman mühüm rol oynamışdır. Bu təsirlər, ədəbiyyatın zənginləşməsinə və dünya ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqələrin güclənməsinə şərait yaratmışdır. Müasir dövrdə də bu təsirlər davam edir və Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbi məkanında öz yerini möhkəmləndirməsinə kömək edir. Modernizm və postmodernizm kimi cərəyanların təsiri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı yeni bir bədii dil və ifadə vasitələri qazanmışdır. Bu proses, ədəbiyyatın təkcə milli sərhədlər daxilində deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə tanınmasına şərait yaratmışdır. Bu təsirlərin əsas faktorları bədii tərcümələr, dünya ədəbiyyatının tədqiq olunması və bu sahədə ədəbiyyatların ortaya çıxması, texnikanın inkişafı sahəsində bir çox məhdudiyyətin aradan qalxmasıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

- Babazade, Y. (2024). Digital Language Trends: How Technology is Shaping Multilingualism. *Acta Globalis Humanitatis Et Linguarum*, 1(1), 60-70. <https://doi.org/10.69760/aghel.024052>
- Babazade, Y. (2025). The Bilingual Brain: Cognitive Benefits and Challenges of Multilingualism. *EuroGlobal Journal of Linguistics and Language Education*, 2(3), 55-63. <https://doi.org/10.69760/egille.2500197>
- Babazadə, Z. B. (2024). *Mirzə Fətəli Axundzadə Azərbaycan ədəbiyyatında* (Fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası). Naxçıvan.
- Cəfər, M. (2003). *XIX əsr rus ədəbiyyatı tarixi* (II cild, 360 s.). Bakı: Çinar çap.
- Əsədullayev, S. (1976). *Rus sovet ədəbiyyatı tarixi* (417 s.). Bakı: Maarif nəşriyyatı.
- Novruzov, T. (2003). *Qədim dünya ədəbiyyatı tarixi*. Bakı: ADPU nəşriyyatı.
- Qaraqözova, E. (2020, noyabr 21). Kamal Abdullanın postmodern nəsrində oxşar obrazı. *525-ci qəzet*.
- Qasımsadə, F. S. (1962). *M. F. Axundovun həyat və yaradıcılığı*. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı.
- Quliyeva, S. B. (2021). *Azərbaycan ədəbiyyatında multikulturalizmin bədii inikası* (228 s.). Bakı: Elm.
- Şıxlı, İ. (1974). *XX əsr xarici ədəbiyyat tarixi* (s. 475). Bakı: Maarif.
- Sultanlı, Ə. (Red.). (2006). *Antik ədəbiyyat antologiyası* (I cild). Bakı.
- Sultanlı, Ə. (Red.). (2006). *Antik ədəbiyyat antologiyası* (II cild). Bakı.
- Valiyev, E. A. (2019). Morphemes which create verb and adjective in Muhammad Fuzuli's poetry. *Актуальні питання гуманітарних наук*, (25), 69-72.
- Veliyev, E. (2025). The Impact of Modern Technologies on the Development of the Azerbaijani Language. *Global Spectrum of Research and Humanities*, 2(2), 123-127. <https://doi.org/10.69760/gsrh.010120250040>
- Veliyev, E. (2022). Azərbaycan-Türk Dilinin Lügət Terkinin Zenginləşməsində Morfoloji və Səntaktik Usulün Rolü. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(1), 39-45.
- Veliyev, E. (2025). Mədəniyyət və dilin müasir dövrdəki inkişafı və qarşılıqlı təsiri. *Global Spectrum of Research and Humanities*, 2(3), 74-79.

Xəlilov, Ə. (2014). *Dünya ədəbiyyatı* (III cild, Dərs vəsaiti, 552 s.). Bakı: Bilik nəşriyyatı.

Xəlilov, P. (1975). *SSRİ xalqları ədəbiyyatı* (I cild, 418 s.). Bakı: Maarif.

Yusifli, V. (2013, yanvar 18). Dünya ədəbiyyatına pəncərə. *525-ci qəzet*.

Received: 03.06.2025

Revised: 04.06.2025

Accepted: 05.06.2025

Published: 07.06.2025

This is an open access article under the
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Journal of Azerbaijan Language and Education Studies
ISSN 3078-6177